

М-р Сунчица ВЕСЕЛИНОВСКА
НУ Кинотека на Северна Македонија, Скопје

ИЗВОРИ НА ОПАСНОСТ И ПРЕВЕНТИВНИ МЕРКИ ЗА ЗАШТИТА И СПАСУВАЊЕ НА АРХИВСКИОТ МАТЕРИЈАЛ

Апстракт: Во трудот е апострофирана улогата и значењето на архивите, како и изворите на опасност на кои е изложен архивскиот материјал. Понатаму е даден опис на мерките за заштита и спасување на архивски материјали и санација на последците. На крајот од трудот има општ преглед од истражувањето за состојбата на архивите и е направен обид да се потенцира неопходноста за превентивна заштита на овој вид културно наследство.

Клучни зборови: архива, архивски материјал, превентивни мерки, заштита, санација.

Чувањето на наследството од минатото како привилегија им припаднало на библиотеките, музеите, архивите, и други институции. Архивите се едни од производитите на човековата потреба да не се заборава минатото. Архивскиот материјал како основен извор на сознание за минатото, преставува посебен вид на добро кое според својата специфичност бара стручно - методолошки пристап на заштита и обработка. Затоа е разбирлива неопходноста од специјализирани установи на кои општеството им доверило комплетна грижа за заштита на овој вид на културно наследство. Зачувувањето на архивските материјали складирани во депота како носители на непроценливи информации од сите сфери на општествениот живот во минатото, но и за сегашноста е законска обврска која бара постојана грижа и динамичен пристап кон проблемот на заштита и преземање соодветни мерки за забавување на природното стареење на материјалот и спречување од непотребното оштетување.

Чувањето, грижата и заштитата на архивскиот материјал во било каква форма е доверено на архивистите, кои со право се наречени „чувари на вистината“. Архивскиот материјал како културно добро и сведоштво за националниот идентитет, треба да ужива приоритетна заштита во секој историски момент. Сепак, архивскиот материјал старее и се распаѓа, но постои опасност и сосема да се уништи.

Извори на опасност кои му се закануваат на архивскиот материјал:

- природата на самиот архивски материјал,
- климатските услови,
- начин на употреба на архивскиот материјал и
- природните несреќи и несреќи кои ги предизвикува човечки фактор.

Свесноста за овие опасности кои се закануваат на архивскиот материјал треба да биде голем поттик за преземање на превентивните мерки за заштита и чување на архивските материјали. Овие прашања се актуелни во архивите и сите институции во кои настанува или се чува културното наследство. Целта на превентивната заштита е да се спречи непотребното оштетување или уништување и да се успори природното стареење на архивскиот материјал. Исто така, природните несреќи и несреќите кои ги предизвикува човекот можат да предизвикаат трајно уништување на архивскиот материјал.

Фотографија бр. 1: Поплавен и опожарен архивски материјал

Според тоа, секоја архива треба да преземе одредени превентивни мерки за заштита и спасување на архивскиот материјал од можни природни непогоди и катастрофи предизвикани од дејствата на човекот. Последиците од ваквите катастрофи се големи а архивите честопати имаат непоправлива штета. Овие непогоди најчесто доаѓаат неочекувано, затоа секоја институција треба да биде подготвена да реагира во такви ситуации и да има план кој детално ги објаснува елементите на подготвеност и спасување. Планот за заштита и спасување од природни непогоди и други несреќи обично вклучува 5 фази:

1. Проценка на опасноста;
2. Мерки за превентивна заштита;
3. Мерки за подготвеност;
4. Спасување и
5. Санирање на последиците.

Пред да се направи план за заштита потребно е да се направи проценка на сите опасности кои можат да се поделат на три вида: надворешни, внатрешни и опасности предизвикани од штетна човечка активност.

Ризиците надвор од објектот треба да се оценуваат во однос на топографските, доминантните климатски и геолошки карактеристики. Најнапред се разгледува фреквенцијата на бури, земјотреси, можна штета од близина на дрвја и други објекти, проценка на опасност од близина на езеро, река, опасноста од подземните води, поплави и лизгање на земјиштето, опасност од електрични празнења, како предуслов за појава на пожар и др. Понатаму, треба да се разгледа локацијата на објектот во однос на околината: близина на индустриски и енергетски капацитети, сообраќајни јазли и прометни патишта, близина на предмети кои можат да предизвикаат пожар или експлозија и ослободување на зголемени концентрации на штетни материји. Близината на стратешки објекти како касарни, полициски станици, аеродроми, близина до други важни институции, општествено - политички објекти и згради на медиуми, може да го вклучат ризикот што го носи граѓанско нарушување, тероризам или војна.

Ризици во рамките на објектот се однесуваат на ризиците од пожар што може да настанат поради неисправни електрични или гасни инсталации, машини и опрема, вжарени и загреани површини од електрични апарати и уреди, разни светилки, грејни тела, лаборатории лоцирани во објектот и слично. Ризикот од поплави најчесто доаѓа од инфраструктурата во која поминува водата, кровни олуци, водоводни мрежи, климатизери или системи за гаснење на пожар. Пожарот и поплавите, исто така, можат да се појават поради човечко невнимание, непочитување на мерките за заштита од пожар,

неисправна водоводна инсталација, грејни уреди, неизгаснати догорчиња, но и намерно подметнат пожар.

Фотографија бр. 2 *Опожарен Архив на Босна и Херцеговина*

Ризици од намерна штетна човечка активност како крајби, цивилни немири, тероризам, војна и слично треба да се земат во проценката како за постојната безбедност внатре во објектот така и неговата опасност од надвор. Исто така, треба да се разгледа опасноста за неовластено отуѓување на документи во збирки кои се од големо значење во политички, историски или верски поглед.

Мерки за превентивна заштита

Превентивните мерки за заштита се преземаат по проценка на ризикот, со цел да се намалат или спречат последиците од природни непогоди, и несакани дејства предизвикани од човекот. По проценката на опасноста, треба да се разгледаат конкретните активности во врска со различни фактори кои се однесуваат на средина во која се наоѓа објектот, градежните зафати, безбедноста, сместување, осигурување, заштита од вода, заштита од потреси и лизгање на земјиштето, противпожарна заштита и безбедносна заштита. Што се однесува до надворешноста на објектот, потребни се превентивни мерки за изградба на заштитни елементи, како што се преградни и потпорни ѕидови за заштита од лизгање или ронење на земјиштето, ако за тоа има потреба, изработка на дренажни канали за отстранување или задржување на помали количини на вода и поплави. Кратење или сечење на стари и оштетени дрвја

лоцирани во близина на објектот за да не се оштетат делови од зградата за време на бура, прозорите и вратите треба да бидат заштитени со соодветни ролетни и заштитни решетки и задолжителна громобранска заштита. Постојано треба да се врши инспекциски надзор во однос на градежни зафати во близина на зградата, и неовластен пристап на луѓе се со цел да се откријат знаци на можна опасност навреме. Безбедноста е битен елемент во секој објект, така и во архивите. Затоа, од суштинско значење е да се контролира кој влегува и кој ја напушта зградата, инсталиран аларм во случај на кражба, итн.

Заштита од вода

Поплавите предизвикани од излив на реки, поројни дождови, дефект на водоводна инсталација, последици после гасење на пожар, земјотрес, и оние предизвикани од човечко невнимание, секогаш имаат ист вид на оштетувањето, а варираат само во зависност од обемот. Кога станува збор за поплава, настануваат потешкотии во акцијата за спасување на материјалот, мал број на простор за складирање и сушење на материјалите. Во случај на заштита од вода, потребно е редовно да се одржуваат сите системи за водоснабдување, пренасочување на системите за инсталација кои поминуваат над збирките.

Заштита од пожари

Пожарот на објект може да биде надворешен и внатрешен. При спречување пожар, важно е редовно да се проверува и одржува електричната инсталација и целата електрична опрема. Вратите треба да бидат огноотпорни, контролирано и ограничено користење на електрични апарати, забрането пушењето и сл. Сите делови од зградата треба да бидат опремени со уреди за откривање чад и пожар што автоматски го активираат алармот и во истовреме ги предупредуваат луѓето во локалната зграда, а воедно тоа претставува и повик до противпожарните единици. Во објектот треба да има соодветен број на противпожарни апарати за гасење и инсталиран системи за автоматско гасење пожар. Системи со гасови се најпогодни за помали и повеќе затворени простори, бидејќи тие предизвикуваат помала штета од системот за вода. Постојат и системи за вода - магла кои се помалку штетни за материјалите внатре во однос на системите за вода, чиј ефект е побрз. За сите противпожарни апарати и противпожарни системи задолжително е редовно сервисирање така што нема да предизвикаат ненадејна штета предизвикана од нивното непотребно активирање или затајување во клучните моменти.

Мерки на подготвеност

За одговор на природните непогоди и други несреќи, треба да се изготви план на мерки за заштита кој може да се дефинира како јасен и прецизен документ во кој се наведени превентивни и подготвителни мерки за

намалување на потенцијалниот ризик. При изготвување на планот, секогаш треба да се земат предвид нови искуства и да се споделат искуства со други слични институции во земјата и надвор од неа.

Планот ја пропишува постапката на реакции и обновување за време и по катастрофата. Тој треба да биде усогласен со проценката на ризикот и достапните ресурси, и треба да биде назначено раководно лице на планот за катастрофи. Ова лице треба да има поголем професионално искуство, да состави тим за одговор на катастрофата, да може да соработува со други одговорни лица на институции, но, исто така, да има овластување да мобилизира персонал и да додели средства за заштита во случај на катастрофа. Секоја институција е уникатна и неопходно е да се развие сопствен план за себе, за нејзината градба, материјалот што го поседува, и нејзината околина. Според тоа, не постојат универзални упатства за изработка на план, но само насоки кои упатуваат на главните и најважни активностите што секој план треба да ги содржи, па затоа секоја институција треба да направи проценка и соодветен план за заштита.

Планот треба да содржи:

- контакти од сите вработени во архивот, како и контакти од субјектите што се одговорни за институцијата, служби за итни случаи, на соседните објекти, други архиви, трговски друштва и други институции кои би можеле да бидат вклучени во соработката за време на реакција на катастрофата;
- скица на објектот: број на катови, прозорци, влезови, излези, уреди за откривање на пожар и противпожарни апарати, водоводни и плински инсталации, инсталации за греење, контрола на лифт, прекинувачи за струја и вода и средствата и опрема за заштита и спасување. Понатаму планот треба да содржи постапката за информирање, евакуирање на персонал и листи на приоритетни материјали од поединечни одделенија, сеопфатни насоки за спасување на материјалите, објекти за запишување и пакување на оштетени материјал, локација на привремено сместување на материјалите - идентификација и означување на материјал, договори со служби на замрзнување и сушење во вакум, различни документи со материјалот во повеќе копии, превозници кои ќе бидат вклучени за транспорт, средства кои институцијата ги има за санација на последици и сл.

Промената на околностите во врска со самиот објект и други блиски објекти, збирки, број на вработени, итн., (овде не треба точка) исто така, влијаат на самиот план, па затоа потребно е да се спроведе помала ревизија на секои 3 месеци, а поголема еднаш годишно. Покрај тоа и вработените треба да

бидат едуцирани и обучени за да знаат како да реагираат, во согласност со планот, во кризни ситуации.

Спасување

Мерките за спасување по несреќата се изведуваат во три фази:

1. Први мерки за спасување и заштита;
2. Спасување и сушење;
3. Долгорочна програма за реставрација.

Први мерки за спасување и заштита вклучуваат време од настанување на катастрофа до започнување на спасување на материјалите. Кога ќе се случи катастрофа, неопходно е да се следи веќе воспоставената постапка за известување, алармирање и контактирање на потребните членови на персоналот и соодветни служби за итна помош. Ако катастрофа се случи надвор од работното време, таа ќе биде откриена од страна на безбедносниот персонал кој треба да биде запознат со процесот на известување. Доколку е можно, се преземаат основни мерки за отстранување на причината за непогодата, како што се затворање на водата, употреба на противпожарни апарати и слично. Меѓутоа доколку се прошири опасноста или пак се работи за поголема природна непогода, тимот за одговор при катастрофи ја проценува ситуацијата со цел да го одреди соодветниот одговор. Следен чекор е спасување и евакуација. Во услови на развиен пожар се проценува дека човекот временски може да се задржи во објектот околу 5 минути и ако не се евакуира може да биде задушен. Откако службите за итна помош ќе преземат одредени дејствија следува проценка на состојбата и стабилизација на средината исклучување на главниот проток на електрична енергија, заштита на неоштетени материјал со пластични омоти, испумпување на вода и сл.

Земајќи ја предвид големината на природната непогода или друга несреќа ќе се преземаат соодветни мерки за спасување. Секоја ситуација носи свои специфични проблеми, затоа, не можат да се постават некои строги правила што би можело да се случува. Во такви ситуации потребна е голема брзина во импровизирањето и прилагодувањето на моментот.

Пред преземање на какви било активности, оштетен простор и материјали треба да бидат снимени или фотографирани поради подоцнежните анализи. Материјалот оштетен од водата треба да се премести на претходниот избрани локации за реконструкција. Во однос на материјалот оштетен од водата, можни се две постапки, чистење и сушење на материјалот или негово преместување за замрзнување и санира подоцна. Материјалот кој се изнесува од објектот мора правилно да биде попишан и обележан за да може подоцна да се пронајде. Единиците на материјалот се пренесуваат индивидуално, редоследно, затворен материјал не смее да се отвора ниту отворените да се

затвораат и залепените листови не смеат да се раздвојуваат. Во просторот во кој се суши материјалот потребно е да се обезбеди проток на воздух, со цел да се спречи развојот на мувла и да се забрза процесот на сушење. Вишок на влага од материјалот се отстранува со апсорбирачка хартија или лесно треба да се брише со соодветен материјал. Кај материјалите пишувани со боја, целта е да се олесни дифузија на мастилото со поставување апсорбери од двете страни на оштетениот лист и апсорпција на вишокот вода. Залепени индивидуални листови и сите материјали со растворливи мастила или на обложена хартија, најдобро е да се испратат на замрзнување за да спречите понатамошно оштетување и уништување на материјалот. Материјалот треба да се пакува поединечно во пластични омоти и кутии и мора да бидат означени со водоотпорно мастило (наведено името на институцијата и содржината на материјалот - бројот на инвентар и други документи, број полица, итн.). Установата мора да води евиденција на материјалот кој е испратен надвор со однапред подготвени формулари за вакви ситуации. Ако превозот на материјали до договорен објект за замрзнување трае повеќе часови, препорачливо е во вовозилото да има систем за замрзнување. Замрзнувањето дозволува стабилизирање на материјалот за подолг период и оваа постапка има голема улога во спасувањето на големите количини на натопен материјал. Што се однесува до фото-документацијата најдобро е накратко да се исплакне во проточна вода за да се избегне механичко оштетување и да се суши на машина за сушење. Околу мерките за заштита и спасување на фотографските и електронските материјали, најдобро е да се консултираат стручни лица од оваа област.

Фотографија бр. 3: Апсорбирање на влага од поплавен архивски материјал

Санација на последици

По катастрофата, следи реконструкцијата или нормализацијата на состојбата. Доколку објектот не претрпел поголема штета се врши реновирање, ако пак зградата е оштетена и не може да се врати во нејзината првобитна состојба, треба да се размисли за преместување на нов простор или да се разгледа можноста за изградба на нова зграда. За реновирање на зградата, корисно е да се побара совет од градежни инженери и архитекти кои имаат познавање околу изградба на овој тип на објекти и микроклиматските услови треба да се прилагодат за да се спречи развојот на мувла. Просторот треба да се исуши и да се проверат електричните и водоводните инсталации. Материјалите се враќаат само кога условите се стабилизирани.

По санацијата треба да се направи анализа на несреќата, оценети успехите и неуспехите на системот за превенција и планирање на катастрофата, и тие искуства да се прилагодат на новиот план за спасување. Искуствата укажуваат дека кога се создаваат планови за вонредни состојби, нивниот фокус треба да биде ставен колку што е можно повеќе на превенција, што значи дека е неопходно да се предвидат, обезбедат и систематски спроведат сите активности на максимална заштита во т.н. „нормални“ околности за да се спречи катастрофа, или да се ублажат неговите последици и штетни ефекти. Секако треба да се има предвид дека во случај на големи катастрофи на ниво на државата, 100% реализација на планираните одговори не се ни можни.

На просторот на Македонија низ историското минато настанало исклучително вредно наследство. Дел од тоа наследство се чува и денес, а дел од разни околности, засекогаш е изгубено како вредно паметење. Важен дел од она движното пишано наследство ја сочинува архивскиот материјал. Најголемиот дел од ова наследство се чува во архивите.

Архивскиот и документарниот материјал, според Законот за архивски материјал, и останатите Уредби и Упатстава, заштитата и чувањето на архивски и документарен материјал се регулирани на следниот начин: конвенционалниот и неконвенционалниот архивски и документарен материјал во зависност од обемот и обликот се заштитува и чува во соодветен простор и опрема обезбедени од влага, несоодветна температура, непосредна сончева светлина и од други видови на оштетување. За жал проблемите со сместувачкиот простор отсекогаш биле присутни кај најголемиот дел од имателите. Многу малку архиви имаа соодветни услови за чување и заштита на архивскиот материјал. Најчесто архивите на имателите се сместени во несоодветни простории, подруми и тавани, ходници, холови, магацини и гаражи во кои минуваат сите можни водоводни, топлински, канализациски инсталации и при најмала хаварија може многу лесно да го оштетат

архивскиот материјал. Понатаму. Неретко има примери кога поради недостаток на полици архивските материјали непрофесионално и неодговорно се чуваат на подот, по канцеларии, во плакари, бироа и сл.

Фотографија бр. 4: *Нестандардно чување на архивски материјал*

Недоволниот простор е голема пречка и за одделенијата на Државниот архив кои не можат да ја извршуваат својата законска обврска за преземање на средениот и евидентираниот архивски материјал постар од 20 години. Архивите се сместени во наменски или адаптирани објекти, депоа кои не ги задоволуваат стандардите за заштита и чување на архивскиот материјал, се соочуваат со недостаток на техничка опрема, уреди за видеонадзор и аларм за недозволен пристап, автоматски дојавувачи на чад и пожар, недостаток на опрема и средства за заштита од елементарни непогоди и други несреќи, несоодветна опрема за евакуација на архивскиот материјал, застарен систем за заштита од електрични празнења и сл. За жал, дури и во новоизградените објекти, не се водело сметка за соодветен простор за складирање на архивскиот материјал. Покрај ова, архивите се соочуваат и со недоволен број на број на вработени, што не е во согласност со реалните потреби на архивски сектори, несоодветен стручен кадар, обука на архивски персонал и сл.

Заклучок

Врз основа на информации за сосотојбата и проценка на опасноста на архивите кои се спој на минатото и сегашноста, потребно е да се поттикне свеста за важноста на заштита на архивското наследство, имплементација на јасна стратегија за условите според светските стандарди за архивско работење и многу високо професионално ниво на превентивната заштита како приоритет кој бара максимална посветеност. Понатаму, стручните работници и останатите субјекти кои се директно инволвирани во заштитата на ова наследство, според важечките закони во РС Македонија во иднина (треба) експлицитно да ја нагласат потребата од превентивни мерки за ефикасна заштита на архивските материјали.

Користена литература:

- Snežana Petrov, “Posledice nepostojanja sveobuhvatne zakonske regulative u zaštiti arhivske i registratorske grade u vanrednim situacijama”, во: *Arhivistika*: <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/konzervacija-i-restauracija-arhivske-grade/150-snezana-petrov-posledice-nepostojanja-sveobuhvatne-zakonske-regulative-u-zastiti-arhivske-i-registratorske-grade-u-vanrednim-situacijama>
- Закон за архивски материјал (Сл. весник на Република Македонија, бр. 95/2012, 41/2014, 72/2015, 148/2015, 169/2015, 53/2016)

